

KONSEPTLARNI LINGVOKOGNITIV TAVSIFLASH TAMOYILLARI

<https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i03.126>

Nargiza Maxsudova Aslanbekovna
Kokand University Andijon filiali,
Xorijiy tillar kafedrası o‘qituvchisi
ORCID ID 0009-0003-4325-7789

Annotatsiya. Ushbu maqolada konsept hodisasining ko‘p qatlamli va murakkab tabiati nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Konsept turli tarkibiy qismlardan tashkil topgan ko‘p darajali tuzilma sifatida talqin etilib, u nafaqat o‘ziga xos belgi va xususiyatlar majmui, balki uning asl shakli, tarixiy kelib chiqishi, assotsiativ maydoni, baholash komponenti hamda semantik mazmuni orqali madaniy ahamiyatni aks ettiruvchi kognitiv birlik sifatida yoritiladi.

Shuningdek, konsept tuzilishining muhim jihatlaridan biri uning ko‘p darajali tarkibi ekanligi asoslanadi. Har bir qatlam madaniy rivojlanishning muayyan tarixiy bosqichini ifodalab, o‘z shakllanish manbalari, kelib chiqishi va funksional ahamiyati bilan tavsiflanadi. Mazkur qatlamlarning o‘zaro integratsiyasi konseptning semantik yaxlitligini ta’minlaydi hamda uning lingvomadaniy tizimdagi o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Konsept, kognitiv birlik, semantik mazmun, assotsiativ maydon, baholash komponenti, madaniy ahamiyat, lingvomadaniy abstraktsiya darajasi, semantik yaxlitlik.

Abstract. This article provides a theoretical analysis of the multi-layered and complex nature of the concept as a cognitive phenomenon. The concept is interpreted as a multi-level structure composed of various constituent components. It is examined not only as a set of distinctive features and characteristics, but also as a cognitive unit that reflects cultural significance through its original form, historical genesis, associative field, evaluative component, and semantic content.

Furthermore, the study substantiates that one of the essential features of conceptual structure is its stratified, multi-level organization. Each layer represents a particular stage in cultural development and is characterized by its own sources of formation, origin, and functional relevance. The integration of these layers ensures the semantic integrity of the concept and serves to determine its position within the linguocultural system.

Keywords: Concept, cognitive unit, semantic content, associative field, evaluative component, cultural significance, level of linguocultural abstraction, semantic integrity.

Аннотация. Концепт представляет собой многослойную и сложную структуру, которая включает в себя разнообразные компоненты и отражает не только совокупность

специфических признаков и характеристик, но и когнитивную единицу, обладающую культурной значимостью. Это значение проявляется через первичную форму концепта, его историческое происхождение, ассоциативное поле, оценочный компонент и семантическое содержание.

В данной статье обосновывается, что одной из ключевых характеристик структуры концепта является его многослойность. Каждый уровень концепта соответствует определённому историческому этапу культурного развития и характеризуется уникальными источниками формирования, происхождением и функциональной значимостью. Интеграция этих уровней обеспечивает семантическую целостность концепта и определяет его место в лингвокультурной системе.

Ключевые слова: Концепт, когнитивная единица, семантическое содержание, ассоциативное поле, оценочный компонент, культурная значимость, степень лингвокультурной абстракции, семантическая интеграция.

KIRISH

Konsept – bu turli xil tarkibiy qismlardan tashkil topgan ko‘p qatlamli hodisa; bu nafaqat o‘ziga xos xususiyatlar to‘plami, balki uning asl shakli, tarixiy kelib chiqishi, assotsiatsiyalari, baholari va ma‘nolari orqali uning madaniy ahamiyatini aks ettiradi. Keng qamrovli tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, konseptlar turli xil xususiyatlarga ega bo‘lib, odamlar turli xil mavhumlik darajalari bilan har xil yo‘llar bilan tushunishadi va talqin qilishadi.

Konsept tuzilishining diqqatga sazovor jihatlaridan biri uning ko‘p darajali tarkibi bo‘lib, unda har bir qatlam madaniy rivojlanishning turli davrini ifodalaydi. Ushbu qatlamlar o‘zining shakllanishi, kelib chiqishi va ahamiyati bo‘yicha tarixiy xilma-xillikni namoyish etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

V.I.Karasikning ta’kidlashicha, konsept qatlamlarini bir butunning ajralmas qismlari sifatida ko‘rib chiqish kerak. Uning fikricha, madaniyatning har bir vakili tomonidan keng e’tirof etilgan va qadrlanadigan asosiy belgilovchi xususiyatni ifodalovchi faol qatlam milliy konseptning bir qismidir. Madaniyat ichidagi muayyan guruhlar bilan bog‘liq qo‘shimcha funktsiyalardan iborat passiv qatlamlar alohida madaniyatlarning konseptual sohalari bilan bog‘liq. Faqat soha mutaxassislari tushunadigan konseptning ichki tuzilishi ushbu madaniyatning aksariyat vakillari uchun uning madaniy tarkibiy qismlarini belgilovchi asosiy vosita sifatida xizmat qiladi[1].

Lingvistik va madaniy konsept murakkab bo‘lib, bu uning tuzilishini turli xil talqin qilishga imkon beradi. Ushbu murakkab mental konstruksiya nafaqat semantik tarkibni, balki baholarni, u aks ettiradigan obyektga shaxsiy munosabatni va universal, milliy-madaniy (ma’lum bir madaniy kontekstda shaxsning tajribasi bilan shakllangan), ijtimoiy (shaxsning ijtimoiy mavqeyiga bog‘liq), guruh (bilan bog‘liq) kabi o‘lchovlarni o‘z ichiga oladi.

Kognitiv fandagi muhim yondashuv turli sohalardagi ma’lumotlarni birlashtirish va sintez qilishni o‘z ichiga oladi.

Konsept turli madaniy davrlar ta'sirida bo'lgan ko'plab qatlamlarga ega ekanligini hisobga olgan holda ularni o'rganish turli usullarning kombinatsiyasini talab qiladi.

Tadqiqotchilar hozirda konseptlarni tahlil qilishning ko'plab usullarini aniqladilar va usulni tanlashga konseptning murakkabligi, tadqiqot maqsadlari, lingvistik manbalar va o'rganilayotgan materialning tabiati (masalan, ommaviy axborot vositalari, klassik adabiyot yoki frazeologiya) kabi omillar ta'sir qilishini ta'kidladilar.

R.M.Frumkina[2] tomonidan kiritilgan konseptlarni tavsiflash metodologiyasiga nazar salsak, ushbu tuzilma doirasida konseptning yadrosi va periferiyasi o'rtasida farq bor: yadro so'zning lug'at ta'riflariga ishora qiladi (konsept mazmunini tushuntirish uchun izohli lug'atlarni jalb qilgan holda), periferiya esa subyektiv tajribalar, ma'no va assotsiatsiyalarni qamrab oladi. Konseptning semantik doirasini aniqlash uchun quyidagilar muhimdir:

- 1) konsept foydalaniladigan kontekstni aniqlash;
- 2) konseptni lug'at ta'rifiga asoslangan entsiklopedik va lingvistik lug'atlarga murojaat qilib, olamning lingvistik manzarasi doirasida joylashtirish;
- 3) konseptning etimologiyasini o'rganish;
- 4) she'riy, ilmiy, falsafiy, publitsistik, maqol va matallarni o'z ichiga olgan turli kontekstlarni tahlil qilish;
- 5) olingan natijalarni asosiy konsept bilan bog'liq assotsiativ havolalar bilan solishtirish (masalan, vaqt konseptini o'rganishda "vaqt"ni "kelajak" bilan bog'lash).

Ushbu yondashuv kontseptual, konnotativ, baholovchi va assotsiativ jihatlarni qamrab olgan konseptlarning ko'p qirrali tabiatini ta'kidlaydi.

Konseptning tavsifi uning turiga qarab o'zgaradi. Tarkibni tashkil etuvchi aniq elementlarning tavsifi freym hisoblanadi. Freym, o'zining asosiy ta'rifiga ko'ra, odatdagi vaziyat bilan bog'liq ma'lumotlar tuzilmasidir. U inson tajribasining ma'lum bir jihati haqidagi bilim va ma'lumotlarning tuzilishini ifodalovchi, xotirada saqlanadigan tasvirlarni tashkil etish vazifasini bajaradi. Ushbu bilimlarga leksik ma'no, mavzu bo'yicha entsiklopedik va ekstralingvistik bilimlar kiradi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Lingvokognitiv tadqiqotning asosiy yo'nalishi milliy tilda ma'lum bir konseptni ifodalovchi so'z va iboralarning ma'nosini o'rganishdir. Bu konsept bilan bog'liq bo'lgan lingvistik jihatlarni, shu jumladan, semantik, leksik-semantik, leksik-grammatik va sintaktik elementlarni har tomonlama tavsiflashni o'z ichiga oladi.

So'zlarning semantik tuzilishini o'rganish orqali kognitiv tilshunoslik konseptlar haqida madaniy bilimlarga ega bo'ladi.

Konseptlarni lingvokognitiv tavsiflash uchun ishlatiladigan asosiy tamoyillarga lingvistik ma'lumotlarni tahlil qilish kiradi. [3] Jumladan:

1. Tilda konseptni ifodalovchi asosiy terminning ta'rifi.
2. Lug'at ta'riflarini o'rganish orqali tilda konseptni ifodalash uchun ishlatiladigan asosiy terminning ma'nosini tahlil qilish.

3. Konseptning muhim xususiyatlarini tushunish uchun odatda asosiy termin bilan ishlatiladigan so‘zlarni o‘rganish.

4. Konseptning rivojlanishi haqida tasavvurga ega bo‘lish uchun vaqt o‘tishi bilan terminning ma‘nosi qanday o‘zgarishini o‘rganish.

5. Asosiy termin bilan bog‘liq so‘z va iboralarni, shu jumladan, sinonim, antonimlarni o‘rganish.

6. Uning kelib chiqishini tushunish uchun asosiy terminning turli shakllari va o‘zgarishlarini o‘rganish.

7. Asosiy termin ishlatiladigan grammatik va leksik kontekstlarni tahlil qilish.

8. Konseptning ommabop idrokini tushunish uchun asosiy atamani o‘z ichiga olgan maqol va aforizmlarni o‘rganish.

9. Konsept bilan bog‘liq ramziy ma’nolarni aniqlash va mualliflarning dunyoqarashi haqidagi tushunchani chuqurlashtiradigan o‘ziga xos nuqtai nazarlarini aniqlash uchun badiiy matnlarni tahlil qilish.

10. Og‘zaki tildan foydalanishni tekshirish.

11. Konseptni ma’lum bir mantiqiy kategoriyaga (masalan, daraxtlar yoki qushlar guruhi) berish uchun muhim va to‘liq bo‘lgan g‘oyalar guruhi sifatida tushuntirish.

XULOSA

Shubhasiz, tadqiqotchi qancha ko‘p tamoyillardan foydalansa, uning mohiyati yaxshiroq ochiladi va modeli aniqroq bo‘ladi. Konsept individual bilish, umumlashtirish va turkumlash natijasida shakllanadi, bu esa to‘liq ifoda etish uchun turli xil vositalar to‘plamini talab qiladi. Bundan tashqari, konsept murakkab va ularni ajratish oson emas, buning uchun ularni tilda to‘liq aks ettirishning imkoni yo‘q.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Карасик В.И. Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидакти ки: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1999. – 195 с.
2. Фрумкина Р.М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 55-67.
3. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Науч. изд. / Под ред. И.А.Стернина. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – 182 с.
4. Смирнова О.М. К вопросу о методологии описания концептов. Филология. Искусствоведение. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2009. – С. 247-253.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 28-37.
6. Стернин И.А. Типы значений и концепт // Концептуальное пространство языка: сборник научных трудов. Посвящается юбилею профессора Николая Николаевича

Болдырева / под ред. Е.С.Кубряковой. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2005. – С. 257-282.

7. Чалова Л.В. Концепт как объект исследования когнитивной лингвистики // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2007. № 3 (3): в 3-х ч. Ч. I. – С. 244-245.
8. Kövecses Z. Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 232 p.